

УДК 572.9:001.891

Оксана САПЕЛЯК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8111-6563>

ЕТНОЛОГІЧНІ РОЗСЛІДИ ДОКТОРА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА ОЛЕНИ НИКОРАК

Висвітлено деякі аспекти етнологічних розслідувань у науковій діяльності доктора мистецтвознавства Олени Никорак. Зокрема аналізуються ті праці вченої, в яких вперше затронуто важливі питання української національної культури за етнографічними особливостями. Наголошується на важливості її досліджень, в яких розвиток елементів культури подано у синхронному та діахронному розрізі, розглядається поліфункціональність предметів народної культури, їх семіотичних навантажень залежно від конкретного використання.

Ключові слова: народне мистецтво, етнологія, традиційність, ткацтво, музейництво, експедиції, обрядовість.

© О. САПЕЛЯК, 2018

Вчена Олена Никорак добре відома в Україні та далеко за її межами вагомим науковим доробком у галузі народного мистецтва. Однак треба наголосити, що величезне значення її праць полягає в тому, що вона не обмежується аналізом суто художніх характеристик народних виробів, що є само по собі важливим, а, вивчаючи твори українського народного мистецтва, комплексно підходить до їх інтерпретації в ключі системи **традиційних цінностей** українського народу.

Стосовно цього насамперед треба сказати про фундаментальну науково-аналітичну працю дослідниці «Українська народна тканина XIX—XX ст. Типологія, локалізація, художні особливості», написану за матеріалами західних земель України. Робота присвячена одній із важливих складових української культури — інтер'єрній та одяговій тканині. Ткацтво, народна тканина цікавили багатьох українських й неукраїнських учених етнологів, фольклористів, мистецтвознавців головню у контексті вивчення українського традиційного вбрання, і менше — як самостійної ділянки культури. У названій праці доктор О. Никорак затронує проблеми, які вже піднімалися в науці. Йдеться, зокрема, про історію розвитку прядіння і ткацтва на теренах України від епохи палеоліту до професійного ткацтва XIX—XX ст. Однак вчена у своїх узагальненнях виходить на якісно новий рівень стосовно висвітлюваних питань. Важливо, що авторка по-новому підходить до такої етнологічної реалії, як побутування і розвиток народного ткацтва. Якщо раніше народну традиційну культуру розглядали як сільську, то Олена Никорак переконливо доводить широке використання української народної тканини у міському середовищі. Показує, як навіть за несприятливих для розвитку національної культури радянських умов народна тканина вижила і розвивалась надалі. У своїх розслідах авторка не оминає болючої теми сучасного занепаду, а навіть зникнення цієї важливої ділянки української культури, піднімає питання необхідності подальшого розвитку багатих традицій народного ткацтва. Адже народне ткацтво є своєрідним **репрезентантом українства** у світі, як вишивка, писанка, різьба на дереві...

Значним науковим доробком ученої є глибоке опрацювання важливої проблеми типології та систематизації тканин. Олена Никорак уперше чітко розробила типологію тканин для одягу, інтер'єру житла та господарського призначення, взявши за основу

О. Никорак, Г. Горинь, З. Росінська, О. Остапик, С. Гвоздевич у фое МЕХП. Львів, 1994 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

Учасники експедиції до переселенців Чорнобильщини: Г. Горинь, Р.В. Захарчук-Чугай, О. Никорак. м. Яготин, 1999 р. Світлина М. Семиноги

функціональний метод дослідження. Власне, такий метод мотивує етнологічний підхід до узагальнення. Систематизація народних тканин за принципом конкретних часових парадигм, безперечно, є досягненням дослідниці як найдоцільніша та найоб'єктивніша. Схеми інтер'єрних, одягових та господарських тканин, як їх подає вчена, становлять найповнішу картину народних тканин і їхнього використання.

В оригінальних студіях Олени Никорак вперше в українській науці здійснено глибокий аналіз широкого спектру **інтер'єрних** тканин. Характеризуючи ці вироби на західноукраїнських теренах, науковець методом порівняння виявила однотипність тканин різних історико-етнографічних районів, спільні та відмінні їх риси. Кожна підгрупа інтер'єрних тканин детально вивчена та скрупульозно проаналізована за їхніми **етнографічними** особливостями: бойківські, гуцульські, покутські, західноподільські, поліські, волинські покривала; бойківські та гуцульські ліжники, лемківські, бойківські, гуцульські, покутські, західноподільські, опільські наволочки; лемківські, бойківські, покутські, гуцульські, західноподільські, волинські, поліські скатертини, серветки, доріжки, накидки; лемківські, бойківські, гуцульські, покутські, західноподільські, опільські, поліські, волинські рушники. Вже тільки перелік названих підгруп тканин свідчить про величезний внесок дослідниці в етнографічну науку, скажімо, в непростій науковій проблемі як етнографічне районування.

Вперше об'єктом вивчення стали в студіях доктора О. Никорак й нові інтер'єрні тканини, які порівняно недавно, однак упевнено ввійшли в побут українців: хідники-доріжки, хідники-верети, хідники-рядна, порт'єри, серветки, накидки.

Необхідно відзначити глибину порівняльного аналізу особливостей ткання, декорування як у ракурсі виявлення **міжетнографічних спільностей**, так і відмінностей. Окрім того авторка виявляє і з'ясовує найтиповіші риси окремих осередків кожної етнографічної групи українців західних теренів. Наприклад, виділяючи на Покутті характерні ознаки тканин Коломиїщини, вчена простежує локальні відмінності, що побутують лише в селах Печеніжині, Сопові, Семаківцях, Корничі. Така градація аналізу від загальноукраїнського, відтак до **локального у діяхронному контексті** можлива за неодмінної умови досконалого знання об'єкта дослідження, тривалої кропіткої науково-пошукової роботи.

Дослідниця Олена Никорак збирала, опрацювала й узагальнила матеріали про діяльність артілей, ткацьких майстерень, окремих майстрів та художників другої половини ХХ ст. не тільки творчість яких була вже об'єктом вивчення й популяризації, а й тих мало відомих або й зовсім не знаних талановитих мистців, про яких читачі дізнаються з її праць уперше.

Учасники експедиції до переселенців з Чорнобильщини (зліва направо перший ряд) О. Никорак, Р.В. Захарчук-Чугай; (другий ряд) Я. Тарас, Л. Панчишин, 1999 р. Світлина М. Семиноги

О. Никорак з учасниками експедиції до переселенців Чорнобильщини. Музей Г. Сковороди, м. Переяслав-Хмельницький, 1999 р. Світлина М. Семиноги

О. Никорак записує інформацію під час експедиції на Покуття, с. Делева Тлумацького р-ну, 2001 р. Світлина О. Олійник

О. Никорак з учасниками Волинської обласної науково-етнографічної конференції, присвяченої 70-річчю Олекси Ошуркевича. Луцьк, 2003. Світлина з родинного архіву О. Никорак

Пошукова робота вченої — це насамперед величезний матеріал, який вона збирила під час численних **наукових експедицій** та відряджень про побутування народних тканин у сучасних селах та містах України в умовах урбанізації та уніфікації. Все це дало можливість фахово й переконливо здійснити їх аналіз у синхронному ракурсі. Причому дослідниця залучає матеріали з усієї етнічної території західних земель України, зокрема й тих, які нині перебувають поза межами Української держави: Берестейщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини. Хоч хронологічно дослідження народних тканин обмежено XIX—XX століттями, що продиктовано причинами нетривалості збереження тканих виробів, учена простежила розвиток різних видів інтер'єрних тканин у діахронному розрізі, зібравши важливі від-

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (143), 2018

мости в архівах, з іконографічних пам'яток, літературних джерел.

Комплексність дослідження полягає і в тому, що Олена Никорак розглядає окремі типологічні групи тканин інтер'єрного призначення, їх художнє вирішення, форму, розміри щодо цілісності інтер'єру, його структури в тому чи іншому етнографічному районі, в єдності з розміщенням ікон, меблів, начинням, обставою. Вчена торкається також такої важливої науково-теоретичної етнологічної проблеми, як **поліфункціональність** кожного предмета, в даному разі — тканих виробів, відтак їх семіотичних навантажень залежно від призначення і конкретного використання.

Аналізуючи багатофункціональність полотен, рушників, обрусів, ліжників та інших виробів народ-

На засіданні Вченої ради. Зліва направо (перший ряд) О. Сапеляк, О. Никорак, (другий ряд) О. Болюк, Л. Герус, Львів, МЕХП, 2010 р. Світлина В. Васінчука

О. Никорак під час VII Міжнародного гуцульського фестивалю, м. Яремче, 2007 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

ного ткацтва, їх утилітарне, знакове, декоративне навантаження, Олена Никорак уперше в українській науці торкнулася своєрідного явища культури: використання народних тканин і вишивки в **інтер'єрах церков**. У системі внутрішнього простору храму тканини підпорядковуються вимогам церковних канонів, а також усталеним конфесійним традиціям. В Україні до традиційно-церковних тканин, які стали невід'ємним елементом обстави, належать обруси,

О. Никорак в експозиції інтер'єру подільського житла, Львів, МЕХП, 2006 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

Новорічний вечір. Зліва направо: О. Федорчук, В. Овсїчук, Р. Захарчук-Чугай, О. Никорак, О. Сапеляк, І. Чмига, М. Моздир. Львів, МЕХП, 2007 р. Світлина В. Васінчука

вівтарні завіси, плащаниці, хоругви, покрови, які використовуються під час Літургії, тканини для облачення священнослужителів тощо. Про ці тканини написано чимало. Однак аналіз домотканих тканин, які широко вживаються у храмах, відсутній.

Власне Олена Никорак подала широке і різноманітне побутовання у храмах тканин і вишитих рушників: на іконостасах, над іконами, на хрестах. Трьома, переважно вишитими, обрусами накрива-

ють престол, скатертиною — тетрапод, аналої. Набувають поширення ткані рушники, хоругви, портъери, верети, накидки, килими, рядна тощо в українських церквах **різних конфесій**. Тобто вишиті і ткані вироби в церквах — **загальноукраїнське явище**. Як доводить дослідниця, в сільських і міських храмах обов'язково присутні народні тканини, які надають церквам виразно національного колориту, що особливо важливо в нинішню епоху уніфікації художньо-естетичних смаків. Якраз етнологічний підхід до цього явища сучасної української культури дає підставу зробити висновок про смислове навантаження народних тканин у церковній системі обстави, де тканини мають, окрім художньо-естетичного, **смислове навантаження**. Вживання домотканих та вишитих тканин у храмах має явно виражену знаковість, адже їхнє використання не продиктовано браком високоякісних промислових тканин вітчизняного чи закордонного виробництва або відсутністю коштів на їх придбання. Зрештою народні тканини широко використовуються не тільки у церквах України, а взагалі в українських храмах у всіх країнах, де замешкали українці (США, Канада, Австралія, Аргентина...). Тож, мова йде не стільки про їхнє церковно-обрядове чи суто декоративне призначення, а головню — як **символ національної приналежності**.

Отже, комплексність підходу вченої до аналізу тканих виробів виявляється саме в тому, що вона розглядає кожну річ не тільки стосовно художніх її особливостей, а значно ширше, в системі традиційної національної культури. Олена Никорак практично доводить, що традиція має фундаментальний характер, становить нерозривне ціле як з культурним процесом, так і системою культури. Творчість дослідниці переконує, що традиція є тією силою, яка уможливорює тяглість культурного розвитку. У світі етнологічної науки людина, виступаючи одночасно як творець, так і витвір культури, функціонує у традиційній культурі. Оскільки якої-небудь індивідуальної традиції не існує, динаміка трансмісії просочує відносини в усіх сферах життя народу (родинного, громадського...). Тому цілком логічно, що доктор Никорак простежує також використання тканин в **народній обрядовості**: календарній, родильній, весільній, поховальній, при закладанні житла, під час жниввання, випечення хліба тощо.

Наукові працівники Волинського краєзнавчого музею Н. Солдатова, Н. Гатальська та О. Никорак, м. Луцьк, 2007 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

Святкування ювілею Р. Яціва. Зліва направо С. Гвоздевич, О. Никорак, О. Сапеляк, Т. Виноградська, Р. Кирчів, Р. Яців, Г. Горинь. Львів, МЕХП, 2006 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

Важливим, науково цінним є й те, що окремі види тканин вчена розглядає в системі всіх тканих виробів того чи іншого регіону, а також як складову предметів інтер'єру, які становлять єдине ціле: з меблями, іконами посудом, начинням та іншими елементами житла. Тобто дослідниці вдається науково обґрунтувати той спеціальний **етнічний «світ»**, який формує як окремого націєносія, так і українське се-

Святкування ювілею. Зліва направо: О. Никорак, С. Гвоздевич, О. Сапеляк. Львів, МЕХП, 2008 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

Міжнародний гуцульський фестиваль. Жан-Поль Везіан з дружиною Елен, Олена Никорак, с. Космач, 2009 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

О. Никорак, К. Каркадим, Р. Захарчук-Чугай, Я. Ткачук. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, м. Коломия, 2012 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

редовище, що забезпечує розвиток власної української культурної оригінальності.

Олена Никорак фахово, на багатющому фактологічному матеріалі, висвітлює у своїй творчості одну з блискучих граней традиційної культури українців. У мистецтвознавчих розслідах аналізуючи типи тканих виробів, різноманітність та особливості композицій, багатство орнаментальних мотивів, широку палітру кольорового вирішення декорування в кожному західноукраїнському етнографічному районі, вона вийшла далеко за межі мистецтвознавства. Дослідниця поставила перед собою і втілила в життя високе завдання — вивчення **національних цінностей** українського народу.

Очевидно, таке завдання спонукало надзвичайно високий рівень поданого до праць вченої ілюстративного матеріалу, який сам по собі має величезну вартість: більшість зразків тканин опубліковано вперше. Фрагменти тканин передано настільки чітко, що це дає можливість студентам, викладачам, художникам використовувати праці Олени Никорак як підручник. Дослідниця ілюструє свої праці як зібраними нею зразками артефактів під час експедицій, відряджень, так і музейними експонатами.

Треба відзначити, що вчена — **авторитетний знавець** музейних колекцій України. Вона опрацювала фондові колекції більшості музеїв України: Державного музею українського декоративного мистецтва України (Київ), Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (Київ), Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького, Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів), музеїв народної архітектури та побуту у Києві, Львові, Ужгороді, Чернівцях; музеїв народного мистецтва у Коломиї, Косові; краєзнавчих музеїв Тернополя, Володимира-Волинського, Рівного, Дубна, Луцька, Дрогобича, Стрия, Борщева та ін.; численних приватних колекцій.

Тому не випадково, що книга «Гуцульська вишивка в колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського» вийшла друком за загальною редакцією Олени Никорак (за сприяння Французького культурного центру, опублікована трьома мовами). Книжка побачила світ з ініціативи посла Франції в Україні

Жан-Поля Везіана та його дружини Елен, яких зачарувала Гуцульщина своїми виробами музичних інструментів, глиняного посуду, дерев'яних меблів, писанок і, звичайно ж, неповторною вишивкою. Вони зазначають у «Передмові» до праці, що задум зумовлений «прагненням зробити це мистецтво [...] відомішим, зрозумілішим, аби водночас сприяти його збереженню, його увічненню та його відновленню в соціально-економічному контексті ХХІ сторіччя» на **високому науковому рівні**. Власне, відповідальність за таке серйозне завдання було покладено на доктора О. Никорак. Окрім редакційної роботи, до цього цінного видання вона подала дві статті, написані на стику мистецтвознавства та етнологічної науки.

У статті «Джерела гуцульської вишивки. Історіографія» Олена Никорак накреслила широку панораму колекціонування історичних, етнографічних та мистецьких пам'яток української культури, починаючи від пропагування їх шляхом організації виставок у Перемишлі, Кракові, Коломиї, Львові, Тернополі, Стрию, Станіславові, Москві, Відні, Парижі. Авторка репрезентує подвижницьку діяльність української інтелігенції для **популяризації у світі** найкращих зразків української традиційної культури. Вона подала історію створення потужних осередків як колекціонування, так і наукового дослідження народного мистецтва: Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Державного музею етнографії у Санкт-Петербурзі, Австрійського музею народного мистецтва у Відні. У розвідці охарактеризовані колекції гуцульського мистецтва, в тому числі, вишивки, у музеях України та світу. Олена Никорак також проаналізувала важливий аспект наукового вивчення української вишивки, джерелом якого слугують, окрім музейних колекцій, твори художників, — зокрема знамениті зарисовки народної ноші видатної художниці Олени Кульчицької, альбоми, листівки, фотографії ХІХ — початку ХХ століття. Авторка ознайомила з творчістю українських дослідників вишивального мистецтва. Отже, введено в науковий франко- та англійський науковий обіг імена українських учених: Ірини Гургули, Катерини Матейко, Галини Стельмащук, Майї Білан та ін.

Розвідка «Звичаєво-обрядова функція гуцульської вишивки» практично повністю присвячена

Презентація альбому Ганни Вінтоняк. Зліва направо — Г. Вінтоняк, О. Никорак, Н. Солодка, О. Козакевич, м. Коломия, 2012 р. Світлина з родинного архіву О. Никорак

Обкладинка книжки Ганни Горинь

етнологічній темі. Олена Никорак висвітлила багатогранність вживання вишитих виробів у **обрядодіях** українців. Авторка докладно зупинилася на питаннях застосування вишитих виробів у родинних, весільних, поховальних обрядах українців, виокремлюючи при цьому локальні відмінності на Гуцульщині.

Отже, сказане вище переконливо доводить, що дослідниця, вивчаючи музейні збірки, не обмежувалася виключно тканинами. Її зацікавлення —

українська культура в її цілості. Тому, коли стало питання посмертного видання праці відомої української вченої, етнолога, педагога, культуролога Ганни Горинь «Народні шкіряні вироби українців. Витоки, становлення і розвиток традицій» (Львів, 2016), саме її колега й добра приятелька Олена Никорак виконала величезну роботу, збираючи ілюстративний матеріал до цієї фундаментальної праці про одне з найдавніших народних ремесел українців. Власний архів О. Никорак містить значну збірку світлин також шкіряних виробів з різних регіонів України, якою вона щедро поділилася. Маючи багаж знань про музейні фонди, з метою дозбирати матеріали для ілюстрації унікальної праці Ганни Горинь, доктор Никорак їздить у музеї, підбирає необхідні речі (вироби зі шкіри), домовляється про надання експонатів для фотографування, консультує доньку Ганни Горинь, художницю Мар'яну Марчак, яка разом зі своєю родиною взяла на себе фінансові витрати та відповідальність за якісне видання.

Аспекти діяльності Олени Никорак свідчать про очевидне: її праці є важливим і вагомим внеском як у мистецтвознавчу, так і етнологічну українську науку. Вчена сприяє пізнанню і вивченню української народної культури не тільки в Україні, а достойно репрезентує її у світі.

Oksana Sapeliak

ETHNIC INVESTIGATIONS OF DOCTOR OF ARTS STUDIES OLENA NYKORAK

Some aspects of ethnological investigations in the scientific work of the doctor of art studies, Olena Nykorak, are analyzed. In particular, those works of the scientist are analyzed, in which for the first time the important issues of the Ukrainian national culture are touched upon ethnographic peculiarities. It emphasizes the importance of its research, in which the development of cultural elements is presented in synchronous and diachronic sections, the polyfunctionality of objects of folk culture, their semiotic meanings depending on the concrete use is considered.

Keywords: folk art, ethnology, tradition, weaving, museology, expeditions, ritual.

Оксана Сапеляк

ЭТНОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКТОРА ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ ОЛЭНЫ НЫКОРАК

Освещено некоторые аспекты этнологических исследований в научной деятельности доктора искусствоведения Олэны Ныкорак. В частности анализируются те труды учёной, в которых впервые затрагиваются важные вопросы украинской национальной культуры за этнографическими особенностями. Акцентируется внимание на важности тех ее исследований, в которых развитие элементов культуры подано в синхронном и диахронном разрезе, рассматривается полифункциональность предметов народной культуры, их семантического смысла в зависимости от конкретного использования.

Ключевые слова: народное искусство, этнология, традиционность, ткачество, музееведение, экспедиции, обрядность.